

مسکن و محیط زیست

شماره ۱۵۹ ♦ پیاپی ۹۶

گونه‌شناسی بادگیرهای بندر لافت براساس تزیینات نما

شیدا مراحی^{*}, نفیسه یاری بروجنی^{**}, مهدی سعدوندی^{***}

1394/09/15

تاریخ دریافت مقاله:

1395/03/01

تاریخ پذیرش مقاله:

چکیده

بادگیر جزیی از کالبد ساختمان‌های مناطق گرم و مرطوب ایران بهشمار می‌رود که با هدایت جریان باد و بهره‌گیری از انرژی پاک طبیعت در تعديل دما نقش مؤثری دارد. این عناصر در سیمای شهرهای قدیمی مناطق گرم پس از مناره‌های مساجد، نقطه اوج خط آسمان شهر قلمداد می‌شوند. از آن جا که در بسیاری از خانه‌های بافت قدیم شهر لافت تعمیر بادگیر صورت نمی‌گیرد پس می‌توان تخریب این عنصر و حذف آن از سیمای شهر و کالبد خانه‌ها را پیش‌بینی کرد. همچنین خانه‌های بافت جدید بندر لافت بدون بادگیر ساخته می‌شوند و به تدریج بام خانه‌ها در لافت همچون بام بسیاری از شهرها و روستاهای ایران بدون نقطه اوج شکل می‌گیرد اما می‌توان با بررسی گونه‌شناسی بادگیرها در جهت مشخص کردن درجه اهمیت آن برای اهالی و شناساندن آن‌ها به معماران و مستویان در نگهداری و باززنده‌سازی آن‌ها مؤثر بود. بنابراین در این شرایط بحرانی که عدم توجه به بادگیرها روزبه‌روز منجر به نابودی آن‌ها می‌شود این بررسی ضروری به‌نظر می‌رسد. این پژوهش از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی (مصاحبه، مشاهده، عکاسی، برداشت و...) ابتدا به معرفی بادگیر، تاریخچه و اجزای آن می‌پردازد. سپس انواع آنرا براساس میزان تزیینات نما مورد بررسی قرار می‌دهد. همچنین نمای ۴۵ بادگیر بررسی شده به تفکیک ارائه می‌شود، آنگاه در رابطه با مصالح و شیوه‌های ساخت بومی آن‌ها مطالبی ارائه می‌گردد. در آخر این نتیجه به‌دست آمده است که تزیینات به‌کار رفته در بادگیرها عموماً سلیقه معمار سازنده و برگرفته از فرهنگ، اعتقادات و طبیعت منطقه بوده و پرکاری یا سادگی این تزیینات ارتباط مستقیم با سطح اقتصادی خانواده داشته است. در لافت بیشتر بادگیرهای دو طرفه بدون تزیین و ساده هستند و بادگیرهای ۴ طرفه ۱ دهانه نیز تزیینات اندکی دارند ولی می‌توان بیشترین تزیینات به‌کار رفته را در بادگیرهای ۴ طرفه ۳ و ۴ دهانه مشاهده نمود. به‌نظر می‌رسد از طریق بررسی نمای بادگیرها و تزیینات آن‌ها به‌عنوان نماد معماری بومی بندر لافت بتوان گامی مؤثر در جهت احیای این میراث بالارزش معماری در لافت برداشت.

واژگان کلیدی: بادگیر، بندر لافت، گونه‌شناسی، تزیینات، نما.

* دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری، دانشگاه هنر اصفهان. sh.marahemi@gmail.com

** دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری، دانشگاه هنر اصفهان.

*** دکترای معماری، عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اصفهان، مدیر گروه مطالعات معماری.

- تفاوت در تزیینات بادگیرها به چه شکل است؟ این تفاوت از چه نشأت می‌گیرد؟

- مصالح و نحوه ساخت این تزیینات به چه شکل است؟ و تزیینات چگونه به کلیت بادگیر ملحق می‌شوند؟ روش تحقیق

جمع‌آوری اطلاعات این پژوهش حاصل سفرهای صورت گرفته در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۳ توسط نگارندگان از طریق حضور در بافت قدیم و جدید بندر لافت و برداشت وضعیت بادگیرها و خانه‌ها به وسیله عکسبرداری، برداشت نقشه‌ها و کروکی‌ها و همچنین مصاحبه با اهالی لافت، استاد معمار محلی^۱ و مسئول خانه فرهنگ بندر لافت^۲ و منابع کتابخانه‌ای می‌باشد. کلیه بادگیرهای بررسی شده از بافت قدیم بندر لافت انتخاب شده است چرا که در بافت جدید تمام خانه‌ها به جز چند مورد اندک بدون بادگیر ساخته شده و آن چند نمونه به شیوه جدید سیمانی ساخته شده بودند و هیچ عملکردی جز نمانداشتند. در این پژوهش روش تحقیق در بخش‌های معماری، کیفی و جداول به صورت کمی است.

جامعه آماری

بخش مرکزی بافت قدیم بندر لافت به عنوان محدوده مورد مطالعه انتخاب شده است و سعی برآن شده که تمامی بادگیرهای موجود در این بافت مورد بررسی قرار گیرد. علاوه بر آن در نقشه ارائه شده در کتاب معماری بندر لافت^۳، ۵۴ خانه موجود در بافت قدیم معرفی شده‌اند. از میان ۵۴ خانه موجود در این محدوده، ۶ خانه فاقد بادگیر می‌باشند که بادگیر ۴۸ خانه باقی مانده بررسی شده‌اند. از این تعداد بادگیر ۸ خانه تخریب شده بود و ۵ خانه خارج از بافت مورد بررسی، واقع شدند که در نهایت ۴۵ بادگیر دسته‌بندی و بررسی شدند (تصویر شماره ۱).

در معماری سنتی ایران، الگوهای بومی مختلفی جهت آسایش شرایط زیستی انسان به کار گرفته شده است، از جمله قراردادن سطوح خارجی در مقابل تابش مستقیم آفتاب، احداث سایبان‌های مناسب هر منطقه، زیرزمین‌ها، حیاط مرکزی، مصالح مناسب، آب‌انبارها و بادگیرها (اکرمی و واعظ معروفی ۱۳۸۷، ۱۷-۳). بادگیر از اجزای بنای‌های بومی ایران است که نمونه‌های گوناگون آنرا می‌توان در شهرهای یزد، کرمان، بندر لافت، کاشان و غیره مشاهده و مطالعه نمود. در بندر لافت بادگیر یکی از عناصر مهم کالبدی است و بخش اعظمی از هویت، سیما و منظر این بندر را شکل داده است با وجود اینکه بادگیر در بندر لافت میراث گرانبهایی از معماری ایرانی است و در هماهنگی کامل با بستر، در جهت افزایش کیفیت زیست اهالی نقشی مؤثر داشته اما به نظر می‌رسد امروزه با ورود تکنولوژی و جایگزین شدن سیستم‌های خنک کننده به تدریج کارکرد خود را از دست داده و با بی‌توجهی ساکنان، معماران و حتی مسئولین، در حال تخریب و فراموشی است. مسئله اصلی در این پژوهش شناخت بادگیرها و گونه‌شناسی آنها براساس تزیینات نما است تا شاید بتوان گامی مؤثر در راستای حفظ این میراث گرانقدر برداشت. در این پژوهش انواع بادگیرها براساس تزیینات نما از طریق برداشت‌های میدانی مورد بررسی واقع شده‌اند و روابط میان فرهنگ و اقتصاد خانواده و ساخت بادگیرها بررسی شده است.

این پژوهش در صدد پاسخگویی به پرسش‌های زیر است:

- بادگیرها به طور کلی چند گونه‌اند؟ این گونه‌بندی در نما به چه شیوه است؟

ت ۱. نقشه بخش مرکزی بافت قدیم بندر لافت. مؤذن: گروهی از دانشجویان معماری دانشگاه تهران، ۱۳۸۰، ۱۷-۱۶.

دارند تا با بررسی گونه‌های بادگیر و تحلیل روابط بین تزیینات و فرهنگ اهالی لافت و چگونگی شیوه ساخت آنها، این عنصر معماری بومی اقلیم گرم و مرطوب را به مردم، معماران و مسئولین با هدف حفظ و احیای آن، معرفی نمایند.

تاریخچه بادگیر در ایران: ایران از جمله کشورهایی است که با توجه به نوع معماری و آب و هوای آن به ویژه در شهرهای جنوبی و حاشیه کویر، از بادگیرها در شکل‌های مختلف بهره گرفته است (بهادری نژاد و دهقانی ۳، ۱۳۸۷). بادگیر از روزگاران دور در ایران به کار گرفته شده است و از نامهای باستانی آن مانند واتغر، بادهنج، باتخان، خیشود و خیشخان بر می‌آید که پدیده تازه‌ای نیست (محمودی ۱۳۸۸). پیدا کردن شواهد معماری مبنی بر قدمت بادگیرها در

پیشینه تحقیق

پژوهش‌های بسیاری در زمینه شناخت بادگیر به عنوان عنصری از عناصر معماری ایرانی در رابطه با بادگیرهای مناطق مختلف در گذشته انجام گرفته است که هر کدام به نوعی آن را بررسی کرده‌اند. برخی بادگیر را از لحاظ کارکرد و رفتار حرارتی آن مورد بررسی قرار داده‌اند و برخی بادگیر را از لحاظ فرمی و هندسه آن در پلان و مقطع، بررسی نموده‌اند. این پژوهش‌ها بیشتر شامل شهرهای مناطق گرم و خشک از جمله بیزد، اردکان، کاشان و کرمان می‌باشد. طبق پژوهش‌های انجام شده توسط نگارندگان، به نظر می‌رسد در زمینه بادگیرهای اقلیم گرم و مرطوب به‌ویژه بندر لافت پژوهش‌های اندکی صورت گرفته است (تصویر شماره ۲) از این رو نگارندگان سعی بر آن

ایران قبل از اسلام یکی از دشواری‌های باستان‌شناسان بوده است. گفته شده که بادگیر با سیستم دوران هوا در آتشکده ساسانیان در فیروزآباد وجود داشته است که به هر حال توجیه این دعاوی بدون داشتن مدرک غیرممکن است. روف^۴ اولین شواهد موشّق از وجود

ت ۲. سیمای کلی بندر لافت. مأخذ: نگارندگان.

وجه تسمیه بادگیر

در اشعار کهن عربی از واژه بادهنج و بادآهنچ استفاده شده است. امروزه نیز اعراب به بادگیر «بادجیر» می‌گویند که در واقع همان بادگیر است که به علت عدم وجود «گ» در القبای عربی به بادجیر تبدیل شده است (محمودی، ۱۳۸۸). در بعضی فرهنگ‌ها معماری بادگیر را دهانه‌ای بر بام برای راهیابی نسیم به درون خانه، مسجد، آب انبار و غیره تعریف می‌کنند. (رفیعی سرشکی، رفیع زاده و رنجبر کرمانی، ۱۳۸۲) همچنین در تعریفی دیگر بخشی از ساختمان که بلندتر از بام خانه است و روزنی به بخش ساختمان زیرین دارد که زمان و زش باد ساختمان زیرین را سرد و خنک می‌نماید (ولی‌بیگ و مسعود، ۱۳۹۲). براساس مصاحبه‌های صورت گرفته می‌توان خاطر نشان کرد که در بندر لافت از کلمه لوله به جای بادگیر استفاده می‌شود. به اتاق بادگیر، نیز اتاق لوله می‌گویند.

اوکین^۵ قدیمی‌ترین بنایی را که بادگیر در آن دیده شده مدرسه غیاثیه خرگرد در خراسان معرفی کرده است (Okane, 1976, 85). این بنا در قرن نهم ساخته شده درحالی که در یزد چندین بنا، شامل مسجد، آب انبار و تکیه از قرن هشتم به جا مانده است که تاریخچه ساخت آن‌ها طبق اطلاعات سازمان میراث فرهنگی کشور به قرن هشتم مربوط می‌شود (محمودی، ۱۳۸۸). در رابطه با بادگیرهای پس از قرن ۹ می‌توان به سفرنامه‌هایی چون سفرنامه گارسیا^۶، شاردن^۷ و تاورنیه^۸ در عهد صفوی اشاره کرد. گارسیا تیپولوژی فرمی بادگیرهای جنوب ایران را به بخاری‌های دیواری موجود در اروپا تشبیه کرده و تناسبات آنرا متناسب با اتاقی که در آن قرار دارد دانسته است. علاوه بر آن روف در "کتاب زندگی با بیابان" از جهانگردان قرن ۱۷ میلادی یاد می‌کند که بادگیرهای یزد، اصفهان، شیراز، لار و کاشان را توصیف کرده‌اند (محمودی، ۱۳۸۸).

اجزای بادگیر

بادگیر از اجزا مختلفی تشکیل شده است که برخی از آن‌ها جنبه زیبایی شناسانه دارد و برخی به شدت در عملکرد بادگیر نقش دارند. شناخت این اجزا به فهم بهتر ساختار بادگیر کمک شایان توجهی خواهد نمود.

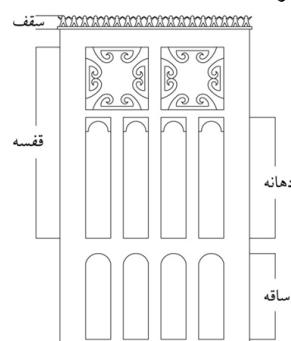
1. دهانه یا هواکش

2. سقف

3. ستون یا ساقه: آن بخش از بدنه بادگیر که حد فاصل قفسه و بام قرار گرفته است.

4. قفسه: قفسه قسمت رأس بادگیر است که شامل مجاری عبور دهنده هوا است.

5. تیغه‌ها: تیغه‌ها عناصری متشکل از خشت و آجر هستند که کanal بادگیر را به چند کanal کوچک‌تر تقسیم می‌کنند (تصویر شماره 3).

ت 3. معرفی اجزای بادگیر. مأخذ : نگارندگان.

- تیغه اصلی: دیوارهایی که تا مرکز برج ادامه می‌یابند و کanal بادگیر را به کanal‌های کوچک‌تر تقسیم می‌کنند.

- تیغه فرعی: دیوارهایی که تا مرکز برج ادامه نمی‌یابند و فقط تا عرض دیوارهای خارجی پیش می‌روند. تیغه‌های فرعی در نمای بادگیرها همچون پره‌های کanal کولر نمایان می‌شوند.

6. منفذ باز و بسته: در نمای بادگیرها به هر فضایی که مابین دو تیغه قرار گیرد، منفذ گفته می‌شود و

چنانچه باز باشد و هوا بتواند از میان آن عبور کند منفذ باز و در غیر این صورت منفذ بسته نامیده می‌شود (بهادری نژاد و دهقانی، 1387).

انواع بادگیر

به اعتقاد محمودی بهترین دسته‌بندی بادگیرها توسط خانم روف انجام گرفته است. دسته‌بندی خانم روف به ترتیب زیر است:

1. بادگیرهای یک طرفه

2. بادگیرهای دو طرفه

3. بادگیرهای با تیغه‌های قطری

4. بادگیرهای چهار طرفه

5. بادگیرهای شش یا هشت طرفه (roaf 1988, 70-78) در دسته‌بندی ایشان از آن جا که مربوط به استان یزد بوده، بادگیرهای سه طرفه آورده نشده است. بادگیرهای با تیغه‌های قطری که منظور از آن‌ها بادگیرهای چهار طرفه با پلان مربع است می‌توانند در زیرشاخه بادگیرهای چهار طرفه آورده شوند.

لذا با توجه به موارد گفته شده محمودی دسته‌بندی

زیر را برای بادگیرها ارائه داده است:

- بادگیرهای یک طرفه

- بادگیرهای دو طرفه

- بادگیرهای سه طرفه

- بادگیرهای چهار طرفه

- بادگیرهای چند طرفه (شش وجهی، هشت وجهی، دایره‌ای)

. - بادکش‌های گنبدی (محمودی 1388).

انواع بادگیر در لافت

با توجه به دسته‌بندی‌های ارائه شده توسط سایر پژوهشگران و برداشت‌های میدانی صورت گرفته توسط نگارندگان می‌توان انواع بادگیر در لافت را براساس تعداد

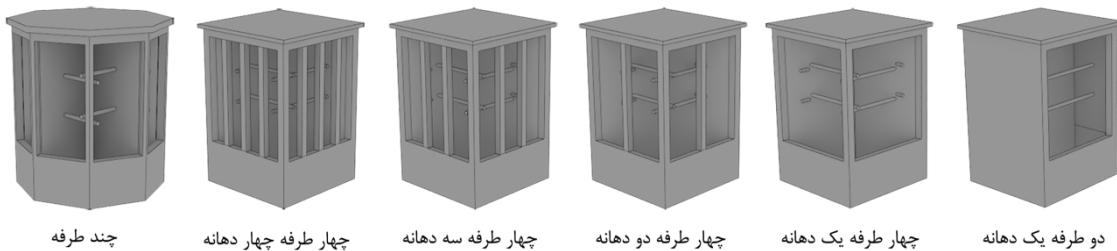
اصلاح دریافت کننده باد به صورت زیر دسته‌بندی کرد:

1. دو طرفه
2. چند طرفه (1 دهانه، 2 دهانه، 3 دهانه و 4 دهانه)
3. چند طرفه (هشت طرفه) (تصویر شماره 4).

در برداشت‌های میدانی، نگارندگان 45 نوع بادگیر را بررسی نموده‌اند که به تفکیک در جدول زیر ارائه شده است (جدول شماره 1). از این میان بیش از نیمی از بادگیرها در محلوده مورد مطالعه خانه‌ها هستند. از میان 45 خانه برداشت شده تنها 5 خانه دارای بادگیر دوطرفه بوده که سه بادگیر دارای تزیینات مشابه هستند. در بندر لافت، بادگیر یک طرفه، شش طرفه و دایره‌ای وجود ندارد. به‌طور کلی در ایران بادگیر با فرم دایره، شش وجهی، 8 وجهی و 4 وجهی دیده شده است و بادگیر مثلثی در هیچ کجای خاورمیانه دیده نشده است (محمودی و مفیدی، ۱۳۸۵، ۸۵). در لافت بادگیرهای

چهار طرفه گونه عمومی هستند. بادگیرهای 4 طرفه خود به 1 دهانه، 2 دهانه، 3 دهانه و 4 دهانه قابل تقسیم بوده که بادگیرهای 4 طرفه 2 دهانه دارای بالاترین فراوانی هستند. بادگیر ساختمان دهیاری از نوع چند طرفه است که دارای 8 وجه جهت دریافت باد می‌باشد. **گونه‌شناسی بادگیرهای بندر لافت براساس میزان تزیینات**

در لافت بادگیرها از ساده‌ترین حالت‌ها (عملکردی صرف) تا مواردی با تزیینات فراوان به چشم می‌خورد. براساس مصاحبه‌های انجام شده با معمار محلی و اهالی بندر لافت میزان تزیینات بادگیر ارتباط مستقیمی با سطح اقتصادی خانواده داشته است. لذا نگارندگان انواع بادگیر در لافت را براساس میزان تزیینات به سه دسته زیر تقسیم می‌کنند (جدول شماره 2).

ت 4. انواع بادگیر در بندر لافت. مأخذ: نگارندگان.

4 دهانه	3 دهانه	2 دهانه	1 دهانه	
-	-	-	3	2 طرفه
1	8	23	9	4 طرفه
-	-	-	1	چند طرفه

ج 1. دسته‌بندی انواع بادگیر در بندر لافت. مأخذ: نگارندگان.

درصد	تعداد (نوع)	
33.33	15	بدون تزیینات
40	18	با تزیینات متوسط
26.67	12	پر تزیینات

ج 2. بررسی آماری انواع بادگیر در بندر لافت براساس میزان تزیینات. مأخذ: نگارندگان.

دسته از بادگیرها معمولاً خاص هستند و در ذهن می‌مانند. مالکیت این بادگیرها را می‌توان به اقسام پردرآمد و مرphe لافت نسبت داد (تصویر شماره ۷). در بافت قدیم بندر لافت خانه افراد متمول را که عموماً تاجران و صاحبان لنج‌های تجاری بودند، می‌توان از نوع بادگیر خانه‌هایشان تشخیص داد.

ت ۶. بادگیر از نوع با تزیینات متوسط در بندر لافت.
مأخذ: نگارنده‌گان.

ت ۷. بادگیر با تزیینات زیاد در بندر لافت.
مأخذ: نگارنده‌گان.

تناسبات انواع بادگیر در لافت
بادگیرها از دو قسمت قفسه و ساقه تشکیل شده‌اند، فرم قفسه بادگیرها به سه شکل مستطیل افقی، مربع و

بادگیر بدون تزیینات (ساده)

این دسته از بادگیرها صرفاً جنبه عملکردی دارند و تا حد ممکن بدون تزیینات یا با تزیینات خیلی ابتدایی ساخته شده‌اند. مالکیت این بادگیرها را می‌توان به اقسام کم درآمد لافت نسبت داد. بادگیرهای دوطرفه و چهار طرفه ۱ دهانه تزیینات ساده‌تری دارند (تصویر شماره ۵).

ت ۵. بادگیر از نوع بدون تزیینات در بندر لافت.
مأخذ: نگارنده‌گان.

بادگیر با تزیینات متوسط

در این دسته از بادگیرها تزیینات به ساختار بادگیر اضافه می‌شود به گونه‌ای که علاوه بر ساختمان بادگیر، تزیینات آن نیز به چشم می‌آید. مالکیت این بادگیرها را می‌توان به اقسام با درآمد متوسط نسبت داد (تصویر شماره ۶).

بادگیر با تزیینات زیاد (مجلل)

در این دسته از بادگیرها تزیینات شاخص می‌شود و بیشترین چیزی که در این گونه بادگیرها به چشم می‌آید تزیینات آن‌هاست. همچنین آن بادگیر علاوه بر آن شاخصه خانه در بافت نیز می‌شود به گونه‌ای که حتی آدرس دهی در بافت براساس بادگیرهای شاخص انجام می‌شود. تفاوت این بادگیرها با بادگیرهای با تزیینات متوسط را می‌توان اینگونه بیان کرد که اشکال تزیینات این

تزيينات بادگير در ايران

مستطيل عمودي است و فرم ساقه بادگيرها به دو شكل مستطيل افقي و مربع دиде مى شود. در چند نمونه اندک در لافت بادگير بدون ساقه نيز مشاهده شده است. ارتفاع بادگيرها از ۱.۵ متر تا حدود ۶.۵ متر متغير است. بلندترین ارتفاع بادگير مربوط به بادگير چهاردهانه است و كوتاهترین ارتفاع بادگير مربوط به بادگير دو طرفه يك دهانه است. ارتفاع ساقه بادگيرها از بادگير بدون ساقه تا ساقه با ارتفاع ۲.۲۵ و ارتفاع دهانه از ۲.۴۰ تا ۳.۴۰ متغير است (تصوير شماره ۸).

به چشم می خورد. بادگيرهاي دو طرفه به طور عمومي بدون تزيين هستند، بادگيرهاي ۴ طرفه ۱ دهانه تزيينات اندکي دارند و بادگيرهاي ۴ طرفه ۳ دهانه و ۴ طرفه ۴ دهانه پر تزيينات هستند. تزيينات بادگيرها بيشتر پس از انجام سفت کاري به بدنه بادگيرها الحق شده است.

در مشاهده تزيين بادگيرها به انواع و اقسام اسلامي ها، ربع دايره، نيم دايره، شبدری، نقوش قلب مانند، ماه، ستاره و خورشيد خطوط زигzag، قوس های تيزه دار و مازه دار و بسياري از اشكال تجريدي ديگر بر مى خوريم که حاصل انتزاع طبیعت و در ارتباط مستقيم و مشهود با آن هستند (گروهی از دانشجويان معماري دانشگاه تهران ۱۳۸۰، ۱۱۸). برخی تزيينات را می توان علاوه بر سليقه معمار آن و صاحب خانه نشان از فرهنگ و عقاید مذهبی مردم لافت^۹ دانست از جمله تزيينات مانند ماه و ستاره.

مصالح و نحوه ساخت تزيينات بادگير

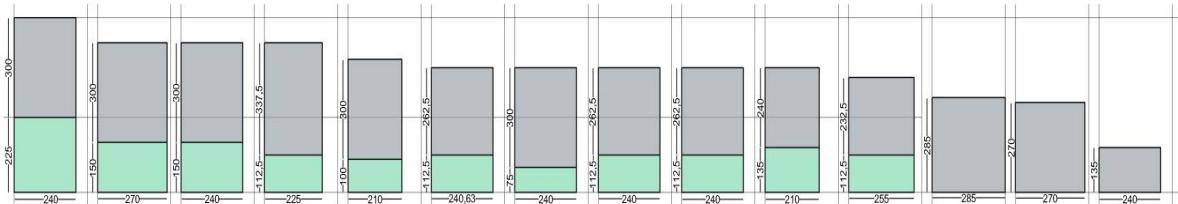
مصالح بادگيرها در مناطق گرم و خشک خشت خام يا آجر، گل، گچ و چوب سورونه است که در برابر موريانه مقاوم است (پوراحمدی و آيت الله، ۱۳۹۱) و در مناطق گرم و مرطوب چوب خرما جايگزين چوب سورونه است. در مصاحبه با معمار محلی عنوان شد که اصولاً تزيينات دهانه بادگيرها با گچ ساخته می شده است. به اين صورت که يك تخته چوبی را روی زمين قرار می دادند و ملات گچ را روی آن پهن می کردند و فرم های مختلفی با دست روی لایه گچ شکل می دادند (بدون قالب) و پس از خشک شدن آن را نصب می کردند.

آن چه تحت عنوان تزيين مدنظر بوده، شامل دو نوع آرایه در معماری ايران است. يكی تزييناتی که به دلایل زيبايی شناسانه به پيکره افزوده می شوند و دوم آرایه هایی که عملکردي بوده و فايده ای بر آنها مترب است. آن چه که بتوان به عنوان تزيين در كالبد بادگيرها یافت، شامل موارد زير است: تزيينات گچبری رأس بادگير و تزييناتی که در بالا و پاين قفسه دیده می شود. سائر الحالات تزييني، بيشتر جنبه فرهنگي دارد (محمودي، ۱۳۸۸).

تزيينات گچبری قفسه بادگير که جنبه عملکردي ندارند به اشكال مختلف و با قوس های متنوع دیده می شوند. احتمالاً هر معمار با توجه به سليقه شخصی خود نوع خاصی از اين آرایه را به کار می گرفته است. می توان گفت تزيينات، امضای معمار آن بوده است. (محمودي، ۱۳۸۸).

تزيينات بادگير در بندر لافت

همانطور که گفته شد در لافت بادگيرها از ساده ترين حالات (عملکردي صرف) تا مواردي با تزيينات فراوان

ت ۸. ترتيبات انواع بادگير در لافت. مأخذ: نگارندگان.

تزيينات در بادگيرهاي تک دهانه
عرض دهانه در بادگيرهاي تک دهانه از 195 سانتي متر تا 245 سانتي متر متغير است (تصویر شماره 10).

تزيينات در بادگيرهاي 2، 3 و 4 دهانه

أنواع تزيينات موجود در بادگيرهاي 2، 3 و 4 دهانه در بندر لافت از ساده تا مجلل متغير می باشد (تصویر شماره 11). تفاوت اين نوع تزيينات را با تزيينات در بادگيرهاي تک دهانه می توان اين گونه برشمرد که در بادگيرهاي تک دهانه تزيينات به طور کلي ساده تر اما در بادگيرهاي با دهانه هاي بيشتر تزيينات عموماً پركارتر هستند و به صورت مدول در همه دهانه ها تكرار شده اند و شاباهت آنها را می توان اين گونه ديد که در همه جا به شكل قرينه در دو طرف دهانه قرار گرفته اند و تنها مورد استثناء تزيين دهانه بادگير چند طرفه ساختمان دهياری است به طور كامل قرينه نیست.

أنواع تزيينات ساقه بادگيرها

ساقه در بادگيرهاي بندر لافت نيز داراي تزيينات متنوع است که می توان تزيينات ساقه بادگيرها را علاوه بر عوامل فرهنگي، سليقه معمار و سطح اقتصادي خانواده متاثر از تزيينات دهانه بادگير خود دانست. عرض اين تزيينات از حدود نيم متر تا حدود 2.5 متر متغير است (تصویر شماره 12).

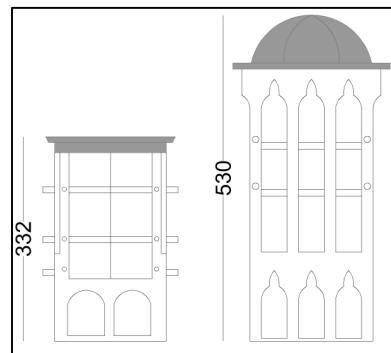
أنواع تزيينات لبه بام بادگيرها

با توجه به صحبت های معمار محلی تزيينات لبه بام بادگيرها که نقوشی مانند پرنده، مرغان دریایي، آدمک هایي در حال رقص گروهي، نقوشی مانند امواج دریا، گل و سایر نقوش است بنا به سليقه معمار بوده است. اين سليقه را می توان ناشی از فرهنگ و اقلیم آن منطقه دانست چرا که به دليل نزديکی به دریا بسياري از نقوش بی شباهت به امواج آب يا مرغان دریایي نیستند (تصویر شماره 13).

شكل تزيينات عموماً به سليقه خود معمار بوده، ميزان پرکاري يا سادگي تزيينات به مقدار پولی که صاحب خانه پرداخت می کرده بستگي داشته است. همچنين تعداد دهانه ها و بزرگي و کوچکي قفسه بادگير نيز بنا به درخواست صاحب خانه و سطح اقتصادي آن تعين می شده است. تزيينات لبه بام بادگيرها که نقوشی مانند پرنده، آدمک، گل و سایر نقوش است بنا به سليقه معمار بوده به شكلی که از دید معمار محلی "جونی"¹⁰ باشد. سقف بادگيرها در موارد اندکي مزين به نقوش است. بيشتر آنها تنها سقفی چند لایه و ساده دارند اما در مورد دهانه ها و بدنها بادگير تزيينات بيشتر است.

أنواع فرم سقف بادگيرها

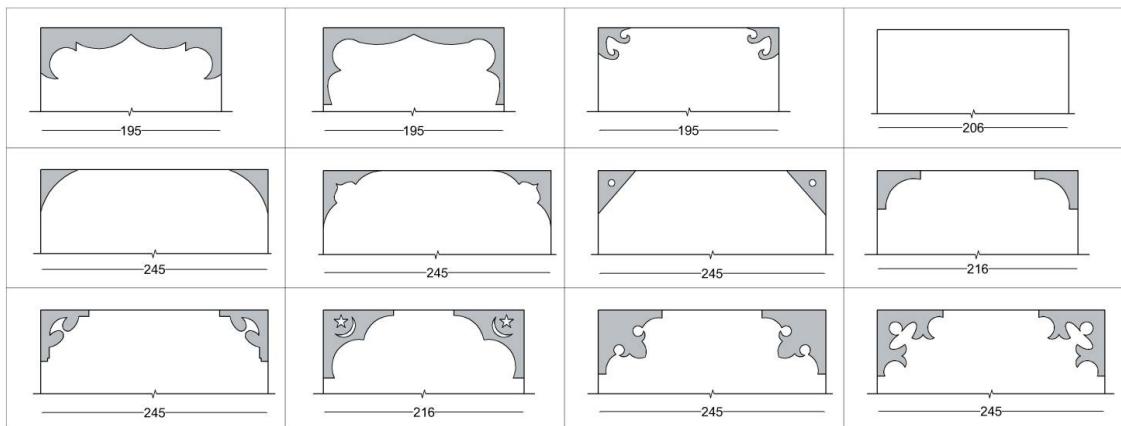
در لافت فرم سقف بادگيرها به دو گونه تخت و گنبدي شكل است که كليه بادگيرهاي بررسى شده سقف تخت دارند به جز دو مورد بادگير که داراي سقف گنبدي شكل هستند. يكى از بادگيرها مربوط به بنای عمومي¹¹ و ديگري مربوط به يك خانه شخصي است (تصویر شماره 9).

ت 9. أنواع فرم سقف بادگيرها در لافت. مأخذ: نگارندگان.

أنواع تزيينات دهانه بادگيرها

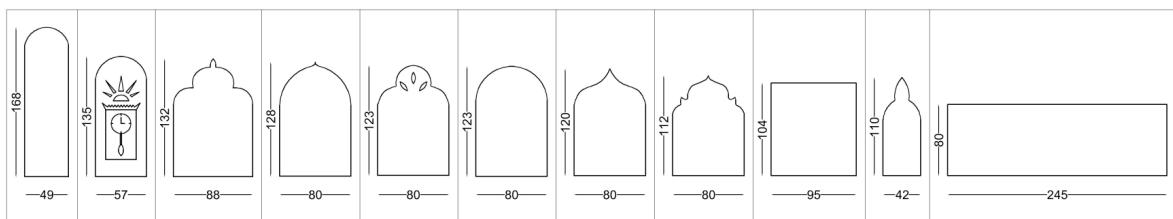
براساس برداشت های انجام شده توسط نگارندگان بيشترین تزيينات موجود در بادگير در قسمت دهانه آن وجود دارد که به تفكيك تعداد دهانه ارائه می گردد.

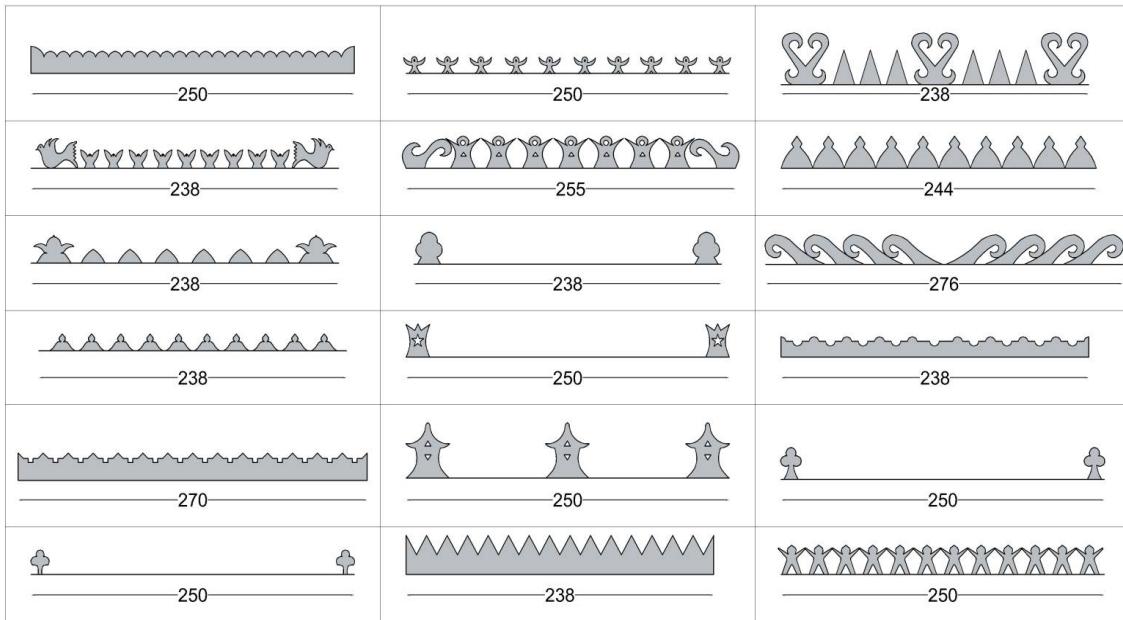
ت ۱۰. انواع تزیینات در بادگیرهای تک دهانه. مأخذ: نگارندگان.

ت ۱۱. انواع تزیینات در بادگیرهای ۲، ۳ و ۴ دهانه. مأخذ: نگارندگان.

ت ۱۲. انواع تزیینات در ساقه بادگیرها. مأخذ: نگارندگان.

ت ۱۳. انواع تزیینات لبه بام بادگیرها. مأخذ: نگارندگان.

دو دهانه از ۲۳۰ سانتی متر تا ۲۹۰ سانتی متر و ارتفاع آنها از ۳۸۰ سانتی متر تا ۵۲۵ سانتی متر متغیر است (تصویر شماره ۱۵).

بادگیرهای سه دهانه(چهار طرفه)

در بندر لافت ۸ نوع بادگیر سه دهانه چهار طرفه مشاهده گردید که این بادگیرها عرضی بین ۲۰۰ سانتی متر تا ۳۴۰ سانتی متر و ارتفاعی بین ۴۳۷ سانتی متر تا ۵۰۷ سانتی متر (تصویر شماره ۱۶).

بادگیر چهار دهانه (چهار طرفه)

تنهای یک بادگیر چهار دهانه چهار طرفه در لافت مشاهده گردید که ابعاد آن ۳۶۹ سانتی متر در ۶۴۲ سانتی متر محاسبه گردید (تصویر شماره ۱۷).

گونه‌شناسی انواع بادگیر براساس نما

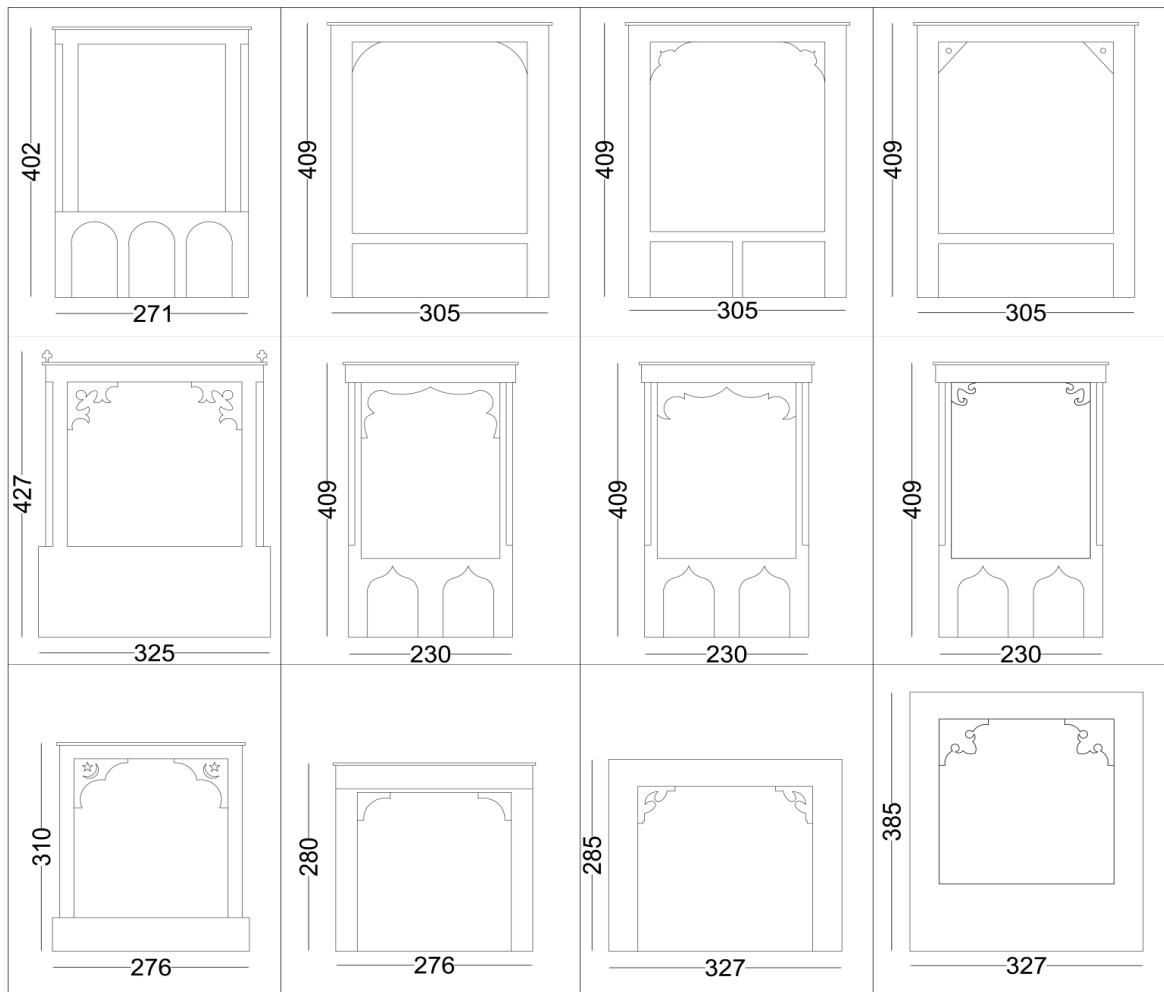
بنا بر برداشت‌های میدانی صورت گرفته نمای بادگیرها در ۴ دسته کلی یک دهانه، دو دهانه، سه دهانه و در نهایت ۴ دهانه به شرح زیر ارائه گردید:

بادگیرهای یک دهانه(دو طرفه و چهار طرفه)

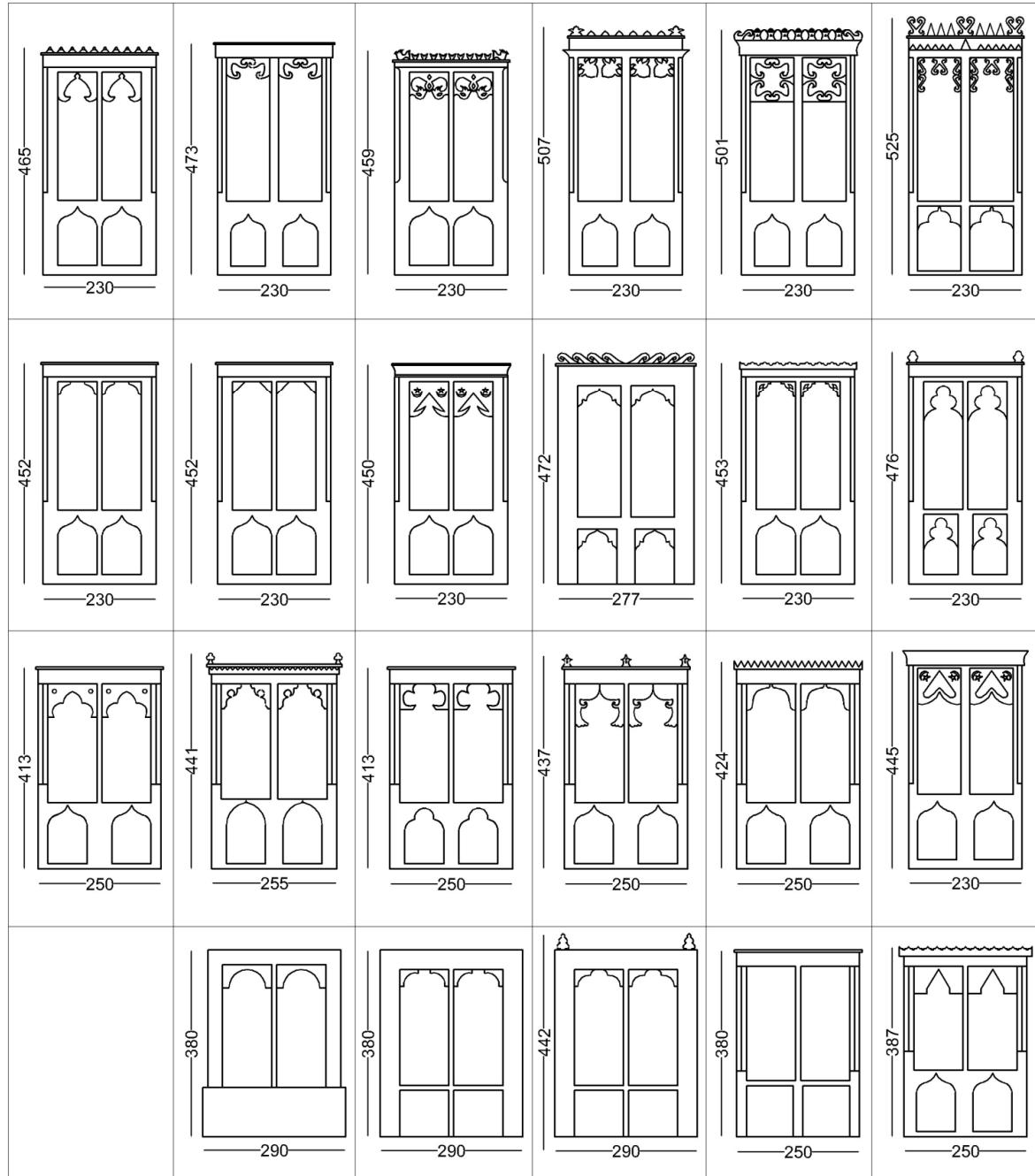
۱۲ نوع بادگیر یک دهانه (دو طرفه و چهار طرفه) با تزیینات مختلف در بندر لافت توسط نگارندگان برداشت گردیده است که عرض این بادگیرها از ۲۳۰ سانتی متر تا حدود ۳۳۰ سانتی متر و ارتفاع آنها از ۲۸۰ سانتی متر تا حدود ۴۱۰ سانتی متر متغیر است (تصویر شماره ۱۴).

بادگیرهای دو دهانه(چهار طرفه)

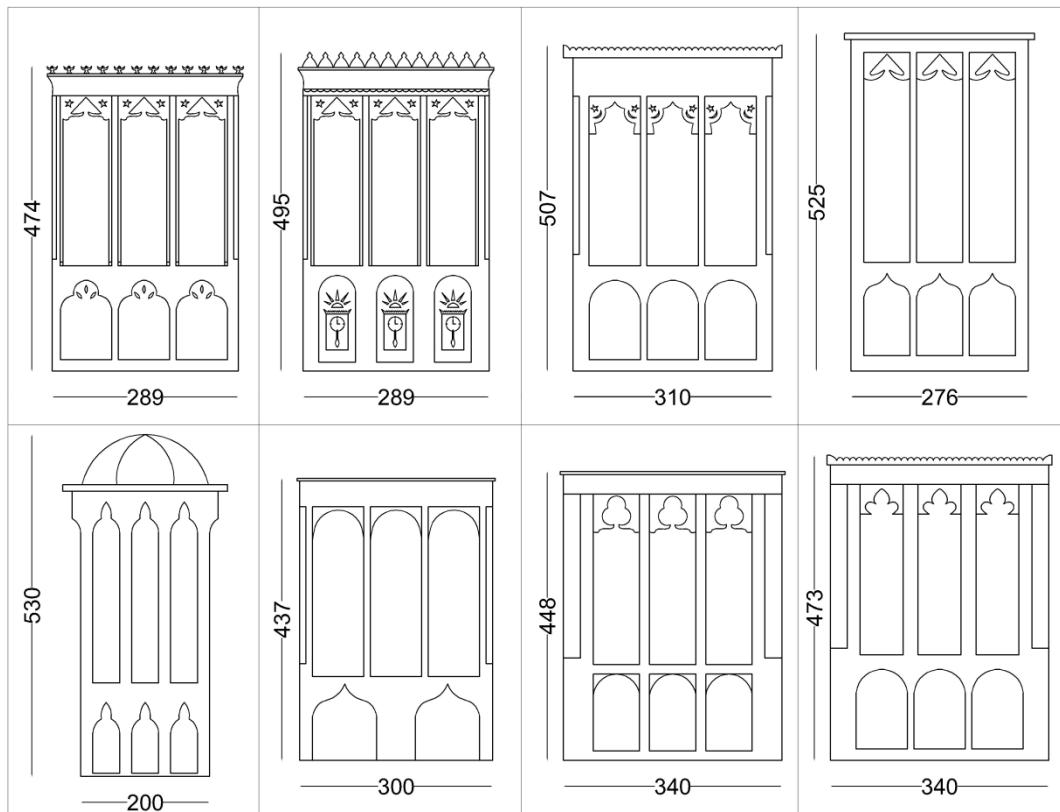
بادگیرهای دو دهانه چهار طرفه دارای بیشترین فراوانی در بندر لافت می‌باشند که عرض این بادگیرهای

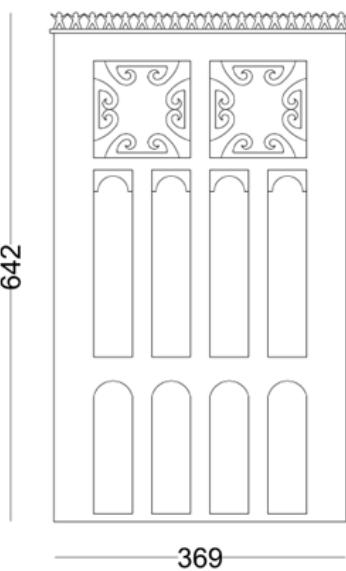
ت ۱۴. انواع بادگیرهای یک دهانه. مأخذ: نگارندگان.

ت ۱۵. انواع بادگیرهای دو دهانه. مأخذ: نگارندگان.

ت ۱۶. انواع بادگیرهای دو دهانه. مأخذ: نگارندگان.

ت ۱۷. انواع بادگیرهای چهار دهانه. مأخذ: نگارندگان.

با توجه به مطالب ذکر شده در متن در انتهای پژوهش نویسندها به نتایج زیر دست یافته‌اند:

بادگیر از اجزای مختلفی تشکیل شده است که برخی از آن‌ها جنبه زیبایی‌شناسانه و برخی به شدت در عملکرد بادگیر نقش دارند. این اجزا عبارتند از دهانه یا هواکش، سقف، ستون یا ساقه، قفسه و تیغه‌ها.

در لافت بادگیرها از ساده‌ترین حالت‌ها (عملکردن صرف) تا مواردی با تزیینات فراوان به‌چشم می‌خورد. میزان تزیینات بادگیر ارتباط مستقیمی با سطح اقتصادی خانواده داشته است. لذا نگارندگان انواع بادگیر در لافت را براساس میزان تزیینات به سه دسته تقسیم می‌نمایند: بدون تزیینات، با تزیینات متوسط و پر تزیینات.

آن چه تحت عنوان تزیین در کالبد بادگیرها مدنظر بوده، شامل تزیینات گچبری راس بادگیر، تزیینات بالای قفسه و تزیینات قسمت ساقه می‌باشد.

تزیینات گچبری قفسه بادگیر که جنبه عملکرده ندارند به اشکال مختلف و با قوس‌های متنوع دیده می‌شوند. هر معمار با توجه به ذوق و سلیقه شخصی خود نوع خاصی از این آرایه را به کار می‌گرفته و معمولاً این تزیینات امضای معمار آن بوده است. گاهی این تزیینات علاوه بر سلیقه معمار، سلیقه صاحبخانه نیز بوده است.

در لافت بادگیرهای دو طرفه به‌طور عمومی بدون تزیین هستند و بادگیرهای ۴ طرفه ۱ دهانه نیز تزیینات اندکی دارند و بیشترین تزیینات را در بادگیرهای چهارطرفه سه و چهار دهانه می‌توان دید. تزیینات بادگیرها بیشتر پس از انجام سفت‌کاری به بدنه بادگیرها الحاق شده است.

تفاوت نوع تزیینات در بادگیرهای تک دهانه با بادگیرهای دو تا چهار دهانه این است که به‌طور

کلی تزیینات در بادگیرهای تک دهانه ساده‌تر است و شبهای نوع تزیین در کل بادگیرها شکل‌گیری یک مدول به‌عنوان تزیین به شکل قرینه و تکرار آن در تمام دهانه‌ها است. تنها مورد استثنای تزیین دهانه بادگیر چند طرفه ساختمان دهیاری است که به‌طور کامل قرینه نیست.

در مشاهده تزیین بادگیرها به انواع و اقسام اسلامی‌ها، ربع دایره، نیم دایره، شبدری، نقوش قلب مانند، ماه ستاره و خورشید خطوط زیگزاگ، قوس‌های تیزه دار و مازه دار و بسیاری از اشکال تجریدی دیگر بر می‌خوریم که حاصل انتزاع طبیعت و در ارتباط مستقیم و با آن هستند. برخی تزیینات را می‌توان علاوه بر سلیقه معمار آن و صاحب خانه نشان از فرهنگ و عقاید مذهبی مردم لافت دانست از جمله تزییناتی مانند ماه و ستاره.

اصولاً تزیینات دهانه بادگیرها با گچ ساخته می‌شده است و مهمترین قسمت در ارائه تزیینات در بادگیر در دهانه بوده است. تزیینات لبه بام بادگیرها که نقوشی مانند پرنده، آدمک، گل و سایر نقوش است بنا به سلیقه معمار بوده به شکلی که از دید معمار محلی جونی (زیبا و چشم نواز) باشد. سقف بادگیرها در مواردی مزین به نقوشی است که حالتی افراشته و رو به بالا دارد و برخی تنها در گوشه تزیین شده‌اند بیشتر آن‌ها تنها سقفی چند لایه و ساده دارند اما در مورد دهانه‌ها و بدنه خارجی کانال بادگیر تزیینات بیشتر و متنوع‌تر است.

به‌طور کلی با مباحث مطرح شده می‌توان به این نتیجه دست یافت که از آن‌جا که بادگیر به‌عنوان نماد و هویت شهر لافت شناخته می‌شود می‌توان با ثبت نمایه و تزیینات آن‌ها که در این مقاله با برداشت‌های میدانی و عکسبرداری به انجام رسید و یادگیری شیوه ساخت و

پی‌نوشت

ترمیم آن‌ها که بخشی از آن در این مقاله با مصاحبه با معمار محلی به دست آمد به حفظ بادگیرهای موجود و بازسازی و ترمیم بادگیرهای آسیب دیده و حتی تخریب شده کمک شایان توجهی کرد.

تشکر و قدردانی

در پایان از اهالی مهمنان نواز بندر لافت، جناب آقای ملاحی کارشناس خانه فرهنگ بندر لافت، استاد معمار خالد سفاری و پسر گرامی ایشان مراتب سپاس را به عمل می‌آوریم.

- رفیعی سرشکی، بیژن؛ رفیع زاده، نداء؛ رنجبر کرمانی، علی محمد. (1382)، فرهنگ مهرازی ایران. تهران. مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن.
- گروهی از دانشجویان معماری دانشگاه تهران. (1380)، معماری بندر لافت. تهران: نشر سازمان منطقه آزاد قشم.
- محمودی، مهناز. (1388)، بادگیر نماد معماری ایران. تهران: نشر یزدا.
- محمودی، مهناز؛ مفیدی، مجید. (1387)، پرسی چگونگی تأثیرگذاری پلان معماری بادگیرها در کاهش دمای محیط. علوم و تکنولوژی محیط زیست. دوره 13. شماره 1. صص 91-83.
- ولی بیگ، نیما؛ مسعود، محمد. (1392)، فرهنگ واژگان شهرسازی و معماری اسلامی ایران دوره قاجار. اصفهان: نشر گلدسته.
- O'Kane.B. 1976. the al-Ghivasiyya at khirgird. Iran. vol XIV. London.
- Roaf.S.1988. Badgir. living with the desert. oxford press: p-p 57-71.

4. Roaf
5. O'kane

6. گارسیا دسیلووا فیگوئرو سفیر اسپانیا Chardin 7. جهانگرد فرانسوی Tavernier 8. جهانگرد فرانسوی
9. اهالی بندر لافت به مذهب سنت اعتقاد دارند.
10. در گویش مردم لافت "جونی" به معنی زیبا می‌باشد.
11. ساختمان دهیاری

فهرست منابع

- اکرمی، غلامرضا؛ واعظ معروفی، مهناز. (1387)، طراحی اقلیمی، الگوی خانه در روستای خور. نشریه علمی پژوهشی دانشکده معماری دانشگاه تهران. پر迪س هنرهای زیبا. شماره سال اول. صص 1-3.
- بهادری نژاد، مهدی؛ دهقانی، علیرضا. (1387)، بادگیر شاهکار مهندسی ایران. تهران: نشر یزدا.
- پوراحمدی، محبوبه؛ آیت الله‌ی، محمد حسین. (1391)، راهکارهای بازکارآیی بادگیرهای روستای عقدا. فصلنامه مسکن و محیط روستا. شماره 140. صص 29-38.